

Inhoud

3	Wolven niet te stoppen
8	Zoogdieren op spreekuur
12	Eerste provinciale zoogdieratlassen gereed
16	Eenoog, een boomarter om respect voor te hebben
18	Bevers in Vlaanderen
20	Succesvol Symposium 'Muskusrattenbestrijding kan anders'
21	De beste vangstmethode/onderzoek naar bosspitsmuizen
24	Fotowedstrijd
26	Hyperlink
28	Forum. Exoot of emoot?
30	Waarnemingen
32	Kort Nieuws
35	Agenda & adressen
36	Het moment van...

ZOOGDIER is het populair-wetenschappelijk kwartaaltijdschrift van de Zoogdiervereniging (Nederland) en de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt (Vlaanderen).

Op de voorpagina: Wolf, gefotografeerd door Richard Witte van den Bosch.

Aanwijzingen voor auteurs

-Concept artikelen en andere kopij sturen naar:

redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl

-Deadlines voor insturen artikelen zijn:

1 juli, 1 oktober, 1 januari, 1 april.

-De redactie kan hulp bieden bij het schrijven van artikelen.

-De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te redigeren of te weigeren.

-Nadere aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.

Lidmaatschap Zoogdiervereniging en abonnement Natuurpunt Lidmaatschap van de Zoogdiervereniging met alleen de ontvangst van Zoogdier kost 22 euro per jaar. Lidmaatschap met daarnaast het wetenschappelijke tijdschrift Lutra kost 34 euro per jaar. Overmaken op Postbank 203737 of voor België op rekening 000-1486269-35, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Opzeggen: uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december bij het Bureau van de Zoogdiervereniging.

Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier abonneren door 10 euro over te maken op 000-1486269-35 onder vermelding van "Zoogdier" en hun lidnummer. Hiermee worden ze lid van de Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep Vlaanderen en krijgen ze een aantal voordelen, zoals korting op activiteiten.

ISSN 0925-1006

Disclaimer De artikelen in Zoogdier geven niet noodzakelijkerwijs de mening van de Zoogdiervereniging of van Natuurpunt weer maar zijn voor rekening van de auteurs.

Redactieadres Redactie Zoogdier, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl

Redactie Jeroen Mos, Aaldrik Pot, Froukje Rienks, Marije Siemensma, Jos Teeuwisse (hoofdredacteur), Bob Vandendriessche, Goedele Verbeylen, Stefan Vreugdenhil, Joke Winkelman

Eindredactie Eric van Kaathoven

Medewerkers Dirk Criel, Dick Klees, Rob Koelman, Johannes Regelink, Rollin Verlinde, www.vildaphoto.net

Vormgeving BARD87, 's-Graveland

Losse nummers Zoogdier Losse nummers kosten 6 euro (inclusief porto) en zijn te bestellen via het redactieadres o.v.v. jaargang en nummer.

Lutra, voor wie meer diepgang wil

Naast Zoogdier geeft de Zoogdiervereniging het wetenschappelijke tijdschrift Lutra uit. De artikelen in Lutra gaan wat dieper in op de materie en worden door deskundigen eerst aan een kritische blik onderworpen voordat ze gepubliceerd worden. De artikelen in Lutra behandelen alle aspecten van de zoogdierkunde en -bescherming in Europa en soms ook daar buiten, maar de nadruk ligt op artikelen over ecologie, biogeografie, gedrag en morfologie. De meeste artikelen zijn geschreven in het Engels met een Nederlandse samenvatting. Het omgekeerde, Nederlandstalige artikelen met een Engelse samenvatting komt ook voor. Iedereen kan artikelen voor Lutra aanleveren en de redactie is in hoge mate bereid beginnende wetenschappers, zowel beroeps als amateurs, bij het schrijven te helpen.

Lutra verschijnt twee maal per jaar.

Een los abonnement op Lutra kost €21,- per jaar. Leden van de Zoogdiervereniging krijgen korting. Zij betalen maar €12,- per jaar.

Aanmelden voor een abonnement kan bij het secretariaat van de Zoogdiervereniging (zie colofon hiernaast).

Wolf. Foto Dick Klees/Studio Wolverine

Wolven niet te stoppen

Nederland is in rep en roer, de wolven komen eraan! Kamervragen van kamerlid Ormel, een wolvenlink die van de website van het ministerie van LNV moest worden verwijderd, kinderen met rode mutsjes op het Jeugdjournaal en bij De Wereld Draait Door. Zomaar wat nieuws van de afgelopen tijd. Tegelijk horen we dat de wolf nog op tweehonderd kilometer van Nederland zit, de dichtstbijzijnde roedel zelfs op vierhonderd kilometer. Dus waar maken we ons nog druk om? Of...

Roeland Vermeulen, Leo Linnartz en Anja Oude Tijdhof

Om te begrijpen waarom wolven richting Nederland zwerven, moeten we eerst iets meer begrijpen van het sociale gedrag van de wolf. Een wolf leeft in een roedel, een gezin geleid door een alfapaar. Verder bestaat een roedel uit enkele welpen van dit jaar en de nakomelingen van het vorige

jaar. Bij elkaar zo'n vier tot acht dieren. Samen verdedigen ze een territorium van ongeveer 150 tot 350 vierkante kilometer.

Zwerven Wanneer wolven twee jaar oud zijn, worden ze volwassen en verlaten de roedel. Ze zwerven dan letterlijk alle kan-

ten uit op zoek naar een nieuwe leefplek, en dus ook richting Nederland. Vinden ze een geschikte leefplek, dan starten ze een nieuw territorium en hopen op een partner die komen gaat. Is deze al aanwezig, dan starten ze meteen een nieuwe roedel. Onduidelijk is of jonge territoriumhouders

Foto Leo Linnartz

zonder partners blijven wachten, of toch op een gegeven moment elders opnieuw proberen. Ook is onbekend hoelang jonge wolven rondzwerven.

Niet alleen uitgestrekte wildernissen zijn geschikt voor wolven. In de praktijk blijkt dat in de Duitse regio Lausitz een mix van bos, dorpen en cultuurlandschap uitstekend voldoet. Hier vestigden veel nieuwe roedels zich opvallend genoeg niet in het ruigere en bosrijke noordoosten, maar wel in het meer gecultiveerde zuidwesten. Belangrijk is vooral dat er voldoende voedsel aanwezig is in de vorm van wilde dieren als herten, reeën of wilde zwijnen. Nederland

heeft met zo'n 70.000 reeën ruim voldoende voedsel. Het landschap in de Duitse wolvenregio's is bovendien erg vergelijkbaar met grote delen van Nederland, zoals Drenthe, Twente, de Achterhoek, Brabant of Limburg. Hiermee reikt het potentiële leefgebied van wolven in Nederland veel verder dan alleen de Veluwe en de Oostvaardersplassen.

1.500 kilometer Om meer te weten te komen over de verplaatsingen bij jonge wolven, werden begin 2009 drie Duitse dieren (Karl, Rolf en Allan) gevangen en van een gps-halsbandzender voorzien. Karl

maakte als eerste een uitstapje van zo'n 150 kilometer, maar keerde weer terug naar zijn ouderlijke roedel. Daarna verliet hij deze weer en sindsdien houdt hij zich op in het noordelijke deel van het leefgebied van Rolf, een oudere wolf met een groot territorium van wel 500 vierkante kilometer. Er zijn aanwijzingen dat beide dieren gevochten hebben en dat Rolf een deel van zijn territorium heeft moeten inleveren. Helaas is de zender van Rolf uitgevallen en weten we niet of hij daar nog aanwezig is en nog leeft. De derde wolf, Allan, maakte een hoogst opmerkelijke reis.

Op 23 april 2009 ging hij op pad. In eerste instantie trok hij naar het noorden, waarbij hij al snel de Duitse A15 passeerde. Vervolgens passeerde hij de Poolse grens en trok verder richting noordoosten. Na ongeveer 200 kilometer hielden de bossen op en liep hij het open agrarische landschap in. Een maand na zijn vertrek zat hij reeds ten zuiden van Gdansk. Inmiddels had hij ruim 600 kilometer afgelegd en was hij flinke rivieren als de Oder en de Wisla gepasseerd. Begin juni trok hij door richting Biebrza Nationaal Park en halverwege juni zat hij op slechts 90 kilometer van de grens met Wit-Rusland. Na lange zwerftochten hield hij zich drie weken rustig in

de bossen van Noordoost-Polen. Het leefgebied van de Baltische wolvenpopulatie was bereikt.

Op 30 juni passeerde Allan de grens met Wit-Rusland voor de eerste keer, hierbij de EU verlatend. Deze grens zou een van de meeste gesloten grenzen van Europa moeten zijn, met hoge hermetisch afgesloten hekwerken en constante bewaking. Een grens die hij desondanks zes keer zou passeren. Al snel keerde Allan terug naar Polen om zich nog eens drie weken op te houden in het bosgebied van Augustow. Dan besloot hij om terug te keren naar Wit-Rusland, om vervolgens een week later de grens met Litouwen over te steken. De volgende maanden bracht hij door in het grensgebied tussen Wit-Rusland en Litouwen, waarbij hij de grens nog eens enkele malen passeerde.

Begin december hield de zender ermee op. Alan bevond zich op dat moment in Wit-Rusland en had inmiddels een afstand van meer dan 1.500 kilometer afgelegd. In vogelvlucht bevond hij zich 800 kilometer van de ouderlijke roedel.

Niet uniek Het verhaal van Allan staat niet op zichzelf. Dat dergelijke zwerftochten niet nieuw zijn, wordt aangetoond door de Zweedse populatie. Ooit was ook hier de wolf geheel uitgestorven, maar sinds begin jaren zeventig van de vorige eeuw is hij weer terug. De huidige populatie stamt geheel af van vier wolven die individueel vanuit Rusland aan zijn komen wandelen, dwars door het leefgebied van de intolerante Sami.

Door moderne onderzoeksmethoden weten we steeds meer over de verplaatsingen van wolven binnen Europa. DNA-onderzoek toonde onlangs de vestiging van

een Italiaanse wolf in Catalonië (Spanje) aan, een flink eind richting de groeiende Iberische populatie. Opmerkelijk is dat ook deze wolf een zwerftocht van minimaal 700 kilometer heeft afgelegd. Hierbij is hij meerdere snelwegen gepasseerd, waaronder de Route du Soleil. Ook de Rhône – toch niet de kleinste rivier van Europa – vormde geen belemmering.

DNA-onderzoek bevestigde ook dat nakomelingen vanuit de Italiaanse populaties Duitsland hebben bereikt. In 2008 wist een wolf voor het eerst deze route af te leggen. Helaas werd hij aangereiden en vond een tragische dood. Recent, in 2010, wist een nieuw exemplaar Duitsland te bereiken en zit nu aan de voet van de Alpen in Beieren. Hiermee worden verschillende Europese populaties langzaam aan elkaar gekoppeld. Genetische uitwisseling draagt bij aan een duurzame populatieontwikkeling en een duurzaam voortbestaan van de wolf in Europa.

Leeg Europa Ooit kwamen wolven wijd verspreid over heel Europa voor. Het landschap van Europa zag er toen nog heel anders uit. Vele kleine keuterboertjes bewerkten het land of hielden enkele koeien, schapen of geiten. Wild als ree of hert verdween meestal snel in de kookpot, waardoor wolven genoodzaakt waren om op landbouwhuisdieren te jagen. De wolf werd zwaar vervolgd en verdween uit grote delen van ons continent.

De laatste eeuw veranderde ons landschap. Ondanks dat er vele miljoenen mensen zijn bijgekomen, loopt het platteland van Europa leeg. Inmiddels woont meer dan de helft van de Europeanen in de stad. Goede landbouwgronden zijn geïntensiveerd, de marginale gronden verlaten.

Wolven in Nederland

Wolven in Nederland is een initiatief van FREE Nature, ARK Natuurontwikkeling en de Zoogdiervereniging. ARK Natuurontwikkeling en FREE Nature (de Foundation for Restoring European Ecosystems) zetten zich in voor landschappen waar natuur ongeremd haar gang kan gaan, waar wilde en wildlevende dieren samen met natuurlijke processen een hoofdrol spelen en mensen vrij kunnen struinen en genieten van al dat moois. Ze geven dieren weer hun oorspronkelijke plek in de Nederlandse natuur, niet alleen bekende grazers als runderen, paarden en herten, maar ook minder vertrouwde dieren als bevers, wisenten en wolven. Deze dieren dragen bij aan een rijke, robuuste natuur.

Samen met de Zoogdiervereniging zijn zij druk bezig Nederland voor te bereiden op de terugkeer van de wolf. Zo is er de website www.wolveninnederland.nl. Deze maakt actuele en wetenschappelijk gefundeerde informatie over wolven beschikbaar voor iedereen. Daarnaast gaan de organisaties het debat aan, doen ze onderzoek naar de verspreiding van de wolf en geven ze voorlichting voor zowel professionals als heel Nederland.

Komend najaar start een serie lezingen verspreid over het land. Hierbij vertellen medewerkers van de drie organisaties het verhaal van de wolf in Nederland: hoe weten we dat de wolf richting Nederland komt? welke gevolgen heeft dit voor de natuur? En ze laten zien hoe we samen kunnen leven met de wolf. Aansluitend gaan ze het gesprek aan met de mensen uit de zaal.

Belangstelling? Zodra er meer bekend is over de exacte data en locaties, is dit te vinden op: www.wolveninnederland.nl

Figuur 1 Migratieroute van Allan, de gezenderde wolf. In enkele maanden heeft hij meer dan 1500 kilometer afgelegd. Bron: Buri Lupus.

Wolf met jongen. Foto Dick Klees/Studio Wolverine

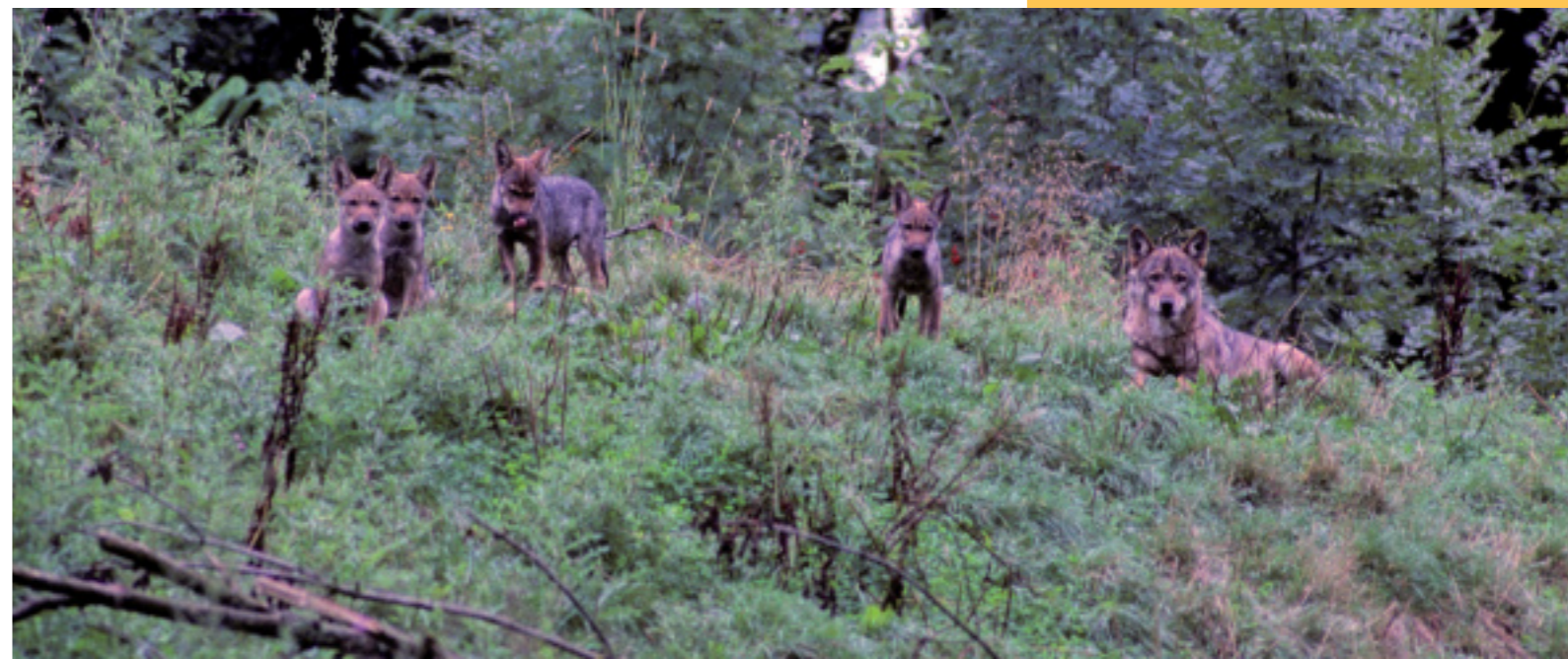

Foto Richard Witte van den Bosch

De natuur kreeg hier weer de overhand en het aantal wilde dieren nam snel toe, een ontwikkeling die zich nu nog steeds voortzet. De verwachting is dat in Europa de komende decennia nog eens zestig miljoen hectare landbouwgrond zal worden verlaten, een oppervlakte ter grootte van Frankrijk. Vanuit de steeds groter wordende steden komt steeds meer vraag naar ruige natuur. Een romantisch beeld van ongerept en woest. Een landschap om uit de dagelijkse beslommingen te ontsnappen. Nieuwe natuurgebieden worden met elkaar verbonden, binnen Nederland via de Ecologische Hoofdstructuur, op Europese schaal via Natura 2000. Populaties herten, zwijnen en bevers nemen overal in Europa toe. In hun kielzog volgen roofdieren als wolf en lynx.

Beschermd De hernieuwde opleving van de wolf is niet alleen te danken aan nieuwe leefgebieden en de verbindingen

hiertussen. Ook de beschermde status van de wolf heeft voor een belangrijk deel hieraan bijgedragen. Na drie jaar voorbereiding werd in 1982 de Conventie van Bern van kracht, die door alle lidstaten van de EU werd ondertekend. Hierin wordt de wolf beschreven als een strikt te beschermen soort. Later kreeg dit verdere uitwerking via de Habitatrictlijn. Beide verdragen zorgen ervoor dat handelen in wolven niet is toegestaan. Het leefgebied van de wolf dient beschermd te worden en er moeten soortgerichte beheerplannen worden opgesteld. Slechts in uitzonderlijke gevallen is jacht op de wolf toegestaan. Dit kan alleen bij individuele 'probleemdieren', of wanneer er sprake is van een bedreiging voor de openbare veiligheid of volksgezondheid. Grote commotie ontstond afgelopen winter, toen Zweden besloot 27 van haar wolven te bejagen tegen alle internationale verdragen in. Zweden was echter niet het enige land in Europa waar dit plaats vond.

Minder ophef werd gemaakt over Estland, waar een jachtquotum van 140 wolven werd ingesteld. De totale populatie bedraagt hier 270 dieren. Hiernaast vindt er in vele landen ook nog illegale jacht en stroperij op wolven plaats.

Desondanks gaat het steeds beter met de wolf. De bescherming neemt toe, aantallen groeien en populaties raken langzaam weer aan elkaar gekoppeld. De wolf kan een rooskleurige toekomst tegemoet zien. Ook in Nederland!

Roeland Vermeulen (FREE Nature), Leo Linnartz (ARK Natuurontwikkeling) & Anja Oude Tijdhof (Zoogdiervereniging), info@wolveninnederland.nl

Verder lezen?

- www.wolveninnederland.nl
- www.wolfsregion-lausitz.de
- www.nabu.de/aktionenundprojekte/wolf/

Wolven in Stockholm

Het afgelopen jaar haalden de wolven in Zweden al een aantal keren het nieuws. Voornamelijk de wolvenjacht kreeg veel aandacht van de pers. Maar wat niet zo vaak gezegd werd, is dat het juist steeds beter gaat met de wolf in Scandinavië. Verschillende organisaties in Zweden en Noorwegen zetten zich in voor de bescherming van de wolf. Onderzoeker Bram Houben vertelt erover.

Bram Houben

In 2008-2009 werden er in Zweden 25 familiegroepen geteld: 15 wolvenparen en ongeveer 10 tot 15 rondzwervende dieren, met een totale schatting van 185 dieren. Anno 2010 schat men de Zweedse populatie op ongeveer 220 wolven, waarvan het merendeel in centraal Zweden leeft. De wolven breiden hun leefgebied langzaam uit. Het noorden van Zweden is traditiegetrouw het gebied van de Sami, de rendierhoeders, waar van oudsher geen wolven geduld worden. Het zuiden van Zweden biedt echter wel mogelijkheden. Er zijn zowel grote bosgebieden als uitgestrekte landbouwgebieden met een hoge dichtheid aan mensen. Ondanks dit laatste hebben de wolven zich hier toch gevestigd. Er zit nu zelfs een wolvenroedel boven Gotenburg en ook eentje ten noorden van Stockholm.

Juist deze laatste roedel, slechts een uurtje rijden van Stockholm, is erg interessant. Hij is actief in een 'redelijk' dichtbevolkte regio, grotendeels bestaande uit kleine dorpjes, boerderijen, landbouwgronden en bossen. Hier zijn geen uitgestrekte bossen – waarmee Scandinavië vaak geassocieerd wordt. Hoewel deze wolven zich gevestigd hebben in een gebied dat omsloten wordt door Stockholm, de Oostzee en snelwegen, blijken ze zich hier goed thuis te voelen.

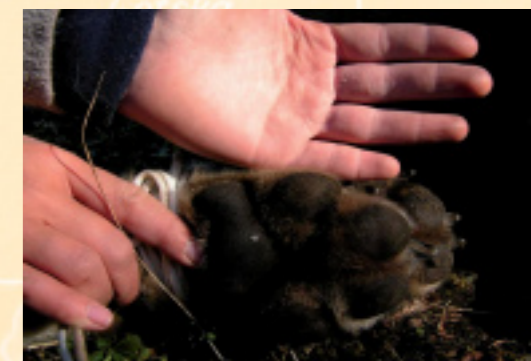
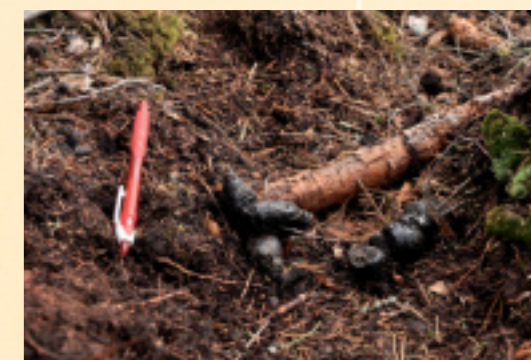
Reeën Onderzoekers van het 'Scandulv Scandinavian Wolf project' hebben het alfapaar van de Stockholmse roedel gezenderd. Samen met Zweedse onderzoekers heb ik deze twee wolven afgelopen winter een tijd gevolgd om meer inzicht te krijgen in gedrag, territoriumgebruik en prooi-dierkeuze in deze omgeving. Dit blijkt heel

anders dan wat tot nu toe in Zweden is waargenomen. Terwijl normaliter elanden de voornaamste prooi zijn in Scandinavië, bleek dit bijzondere paar praktisch de hele winter te hebben overleefd op reeën, ondanks dat er voldoende wilde zwijnen en elanden aanwezig zijn. Het is moeilijk nu al harde uitspraken te doen over waarom dit zo is. Meerdere factoren spelen hierbij een rol, zoals het antipredator gedrag van de verschillende prooidieren, prooi-voorkeur, omgevingsvariabelen en wintercondities.

Een eerste blik op dit onderzoek laat zien dat wolven ook in een relatief dichtbevolkt gebied prima kunnen overleven. Een prooi-dier als het ree blijkt al voldoende te zijn.

Samenwerking Mensen uit Stockholm staan positief tegenover de komst van de wolf en zijn zelfs nieuwsgierig naar deze dieren. Veel mensen uit deze stad houden van hun natuur en zijn er trots op dat er weer wolven in de omliggende bossen voorkomen. De bewoners van het platteland staan er wat gereserveerder tegenover. Zij vragen zich af hoe het zal gaan met hun vee en de wildstand in de bossen. De Zweedse overheid organiseert samen met verschillende organisaties voorlichtingsavonden voor omwonenden, boeren en jagers. Naast informatie over hoe met wolven in de omgeving om te gaan, krijgen boeren indien nodig ook compensatie voor nieuwe wolfwerende hekwerken. Juist door goede voorlichting, samenwerking en communicatie met deze mensen en de jagers krijgt de wolf een kans in dit gebied.

Bram Houben, bram_houben@hotmail.com

Van boven naar beneden:

Zenderen van een wolf bij Canadees onderzoek

Onderzoeker bij prooiresten

Wolvenuitwerpselen

Wolvenpoot